A támogatások szerepe a hazai mezőgazdaságban

KOVÁCS GÁBOR

Kulcsszavak: agrárpolitikai célok, támogatottság, versenyképesség, jövedelmezőség, jövedelembiztonság.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások a világ számos országában igen jelentősek. Magyarországon a 2008-ban kifizetett támogatások a szektor által előállított bruttó hozzáadott érték közel 44 százalékát tették ki. Ezt a juttatást – egyfajta közvetett adóként – a fogyasztók, illetve a többi ágazat finanszírozza (jórészt az EU szintjén). Ezért folyamatosan célszerű vizsgálni, hogy az agrártámogatások által okozott torzulások (pl. a termelés fennmaradása versenyképtelen üzemekben, a termelési struktúra nemkívánatos változásai) kellően indokolhatók-e ökonómiai vagy más előnyökkel, illetve hogy ezek a célok hatékonyabb módon is elérhetők-e?

Hazánkban a támogatások az elmúlt öt év átlagában elérték a gazdaságok adózás előtti eredményének másfélszeresét (153%-át). Másképpen fogalmazva: a támogatásoknak csak 65%-a jelent meg az eredményben. A maradék támogatási hányad a termelési értéket meghaladó költségek fedezésére fordítódott. Hasonlóan sok más, részint nálunk fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országhoz, támogatások nélkül a gazdaságoknak összességében súlyos veszteséget kellene elkönyvelniük, igaz, 37 százalékuk támogatások nélkül is nyereséges lenne. A tanulmány jelzi, hogy a mezőgazdaság magas támogatottsági szintje – az említett piactorzító hatásokon túl – főleg amiatt aggasztó, mert a támogatásoktól (a „felsőbb" agrárpolitikai döntésektől) való teljes függőség arra késztetheti a termelőket, hogy ne a piaci változásokhoz való alkalmazkodástól, a versenyben történő helytállástól várják helyzetük javulását, hanem elsősorban a támogatások szinten tartásáért, illetve növeléséért küzdjenek.

Megállapítható, hogy az uniós csatlakozást követő időszakban a támogatások a magyar mezőgazdaságban jelentősen hozzájárultak a növekedésre, versenyképességre, hatékonyságra vonatkozó agrárpolitikai célok megközelítéséhez. Az egy hektárra jutó bruttó termelési érték 2004-2008 között változatlan árakon 13%-kal növekedett, míg a nettó hozzáadott érték 17%-kal lett magasabb. Az egységnyi eszközértékre jutó nettó hozzáadott érték 8%-kal emelkedett. A munkatermelékenység növekedése elérte a 16%-ot. Eredményként lehet elkönyvelni azt is, hogy az üzemeknek a gazdasági potenciál 2/3-át kitevő részénél a fennmaradás, illetve a fejlődés egyértelműen biztosítottnak látszik. Átütő sikerről viszont nem beszélhetünk, mert egyrészt túlzottan nagy a jövedelemingadozás a gazdaságok szintjén, másrészt az ökonómiai mutatók tekintetében – bár mérsékelt felzárkózási tendencia figyelhető meg – még mindig jelentős a lemaradás a nyugat-európai versenytársaktól (sőt, esetenként kelet-európai összevetésben is van behoznivaló).

BEVEZETÉS

A mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások címén kifizetett közpénzek hatása, társadalmi hasznossága annak alapján ítélhető meg, hogy azok *milyen mértékben járultak hozzá az agrárpolitikai célkitűzések eléréséhez*. (Tételezzük föl, hogy a célkitűzések racionálisak.) Ez alapvetően igaz akkor is, ha a jelenlegi támo-

gatások nagyobbik része – pl. az egységes területalapú támogatás (SAPS) – a *kölcsönös megfeleltetés* feltételeinek betartásán túl, nem kötődik konkrét termelési, gazdaságossági, fejlesztési követelmények teljesítéséhez. Az Európai Unió ma érvényes agrárpolitikája a *2003-as reformcsomag* eredményeként jött létre. A reformot előkészítő bizottsági közlemény (*European Commission, 2002*) szerint a közös agrárpolitikától – és benne a támogatási rendszertől – elsősorban az alábbi célkitűzések elősegítését várják

- a mezőgazdaság versenyképességének biztosítása;
- a közvélemény által igényelt környezetbarát, minőségi termékeket biztosító termelési módszerek alkalmazása;
- tisztességes megélhetés és jövedelembiztonság a mezőgazdaságból élők számára;
- a sokoldalú mezőgazdaság és a kultúrtáj fenntartása, a vidéki közösségek támogatása;
- az agrárpolitikai intézkedések leegyszerűsítése, a felelősség megosztása a Bizottság és a tagállamok között;
- az agrártámogatások társadalmi elfogadtatása a közvélemény által elvárt szolgáltatások nyújtásával.

A Bizottság által megjelölt – az 1957-es Római Szerződés aktualizálásával kialakított – közös agrárpolitikai célok közül emeljük ki most a közvetlen ökonómiai tartalommal rendelkező *versenyképességet* (jövedelmezőség, hatékonyság, növekedés) és *jövedelembiztonságot* (jövedelemingadozás, jövedelemkockázat), mint a továbbiakban részletesebben vizsgálandó kategóriákat. Mivel a célok definiálásakor nem irányoztak elő konkrét célértékeket, számszerű terv-tény összehasonlítást nem végezhetünk a célkitűzéseikhez viszonyított előrehaladás, hatékonyság és eredményesség mérésére. Amit tehetünk, hogy megvizsgáljuk: a kiválasztott célkategóriákat illetően egyáltalán *történt-e előrehaladás, érdemi javulás* az elmúlt időszakban.

A következőkben áttekintjük a támogatások szerepét a mezőgazdasági jövedelmek alakulásában, megkíséreljük kategorizálni a gazdaságokat a támogatásfelhasználás jellemzői, illetve az azokkal összefüggésben alakuló fejlődési kilátásaik szerint, majd megvizsgáljuk a támogatásoknak a versenyképességre és a jövedelembiztonságra gyakorolt hatásait.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÁMOGATOTTSÁGA

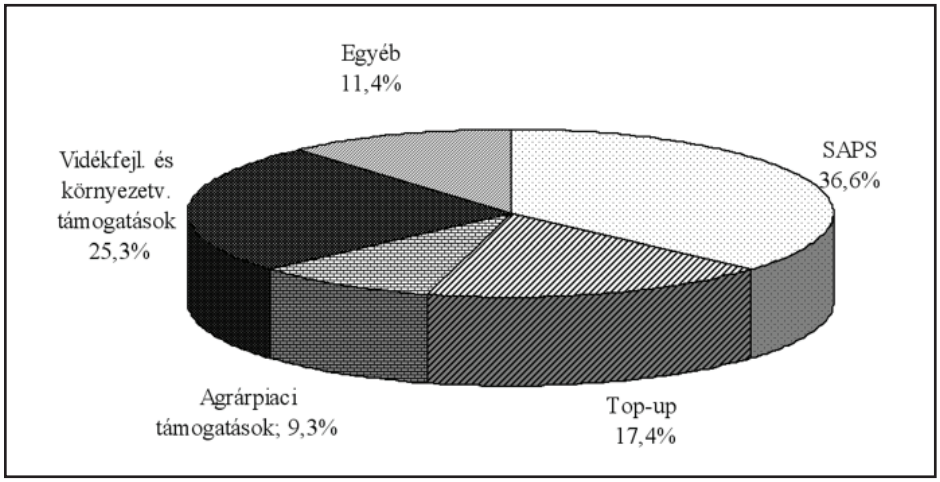
A magyar mezőgazdaság (az erdészettel, vadászattal és halgazdasággal együtt) *2004-2008 között átlagosan évi 373 milliárd Ft támogatásban részesült* nemzeti és európai uniós forrásból. 2008-ban 426 milliárd forint összegű támogatás-kifizetés történt (*FVM-adatok alapján*).

A 2008. évet részletesebben vizsgálva (1. ábra) megállapítható, hogy a szubvenció legnagyobb része az egységes területalapú támogatás (SAPS, 37%), valamint az ahhoz kapcsolódó kiegészítő nemzeti támogatások (top up, 17%) formájában jut a termelőkhöz. A vidékfejlesztési és környezetvédelmi támogatások aránya 25%-ot tett ki. Jelentős még az „egyéb" kategóriába sorolt kifizetések aránya is (11%), ahol főként nemzeti forrásból származó szubvenciók találhatók (mezőgazdasági hitelek kamattámogatása, állatjóléti és haszonállat-tartási támogatás, erdőtelepítési támogatás, agrárkárenyhítés stb.). Ezek részben korábbi kötelezettségvállalásokon alapuló, többnyire csekély összegű (a *de minimis* kategóriába tartozó), illetve a *csoportmentességi rendelet* alapján fizetett támogatások. Agrárpiaci támogatásra 9%-ot használtak fel 2008-ban.

A támogatások 63%-a közösségi forrásból, 37%-a pedig a hazai költségvetésből származott 2008-ban. Az uniós finanszírozás részaránya a csatlakozás óta folyamatosan növekszik, ami részben a SAPS

I. ábra

Az agrártámogatások szerkezete 2008-ban

Forrás: saját ábra az FVM adatai alapján

előirányzott, fokozatos növekedésének (*phasing in*), részben a *top up* 2007-től megfigyelhető csökkenésének tulajdonítható (utóbbi a nemzeti költségvetés hiánya miatt következett be).

A 2008-ban kifizetett *támogatások a mezőgazdaság azonos évi bruttó hozzáadott értékének 43,8%-át tették ki*, vagyis a szektor teljesítményéhez képest igen jelentős nagyságrendről van szó. Ráadásul a figyelembe vett támogatások csak a termelőknek juttatott költségvetési és közösségi kifizetéseket foglalják magukban, de nem tartalmazzák a különféle ártámogatásokat és adókedvezményeket. Más oldalról viszont a kifizetett támogatások nem növelik teljes egészükben a termelők jövedelmét, mert a hatásukra megemelkedő földbérleti díjakon és egyéb inputár-növekedésen, továbbá a nyomott termelői árakon keresztül jelentős részük „elszivárog" a termékpálya egyéb szereplőihez (*Kovács et al., 2008*).

Az agrár- és vidékfejlesztési célokra szánt juttatást – egyfajta közvetett adóként – a fogyasztók, illetve a többi ágazat finanszírozza. Ezért folyamatosan vizsgálni kell, hogy az agrártámogatások által okozott torzulások (pl. a termelés fennmaradása versenyképtelen üzemekben, a termelési struktúra nemkívánatos változásai) kellően indokolhatók-e ökonómiai vagy nem-ökonómiai célokkal, illetve, hogy ezek a célok nem lennének-e elérhetők hatékonyabb módon.

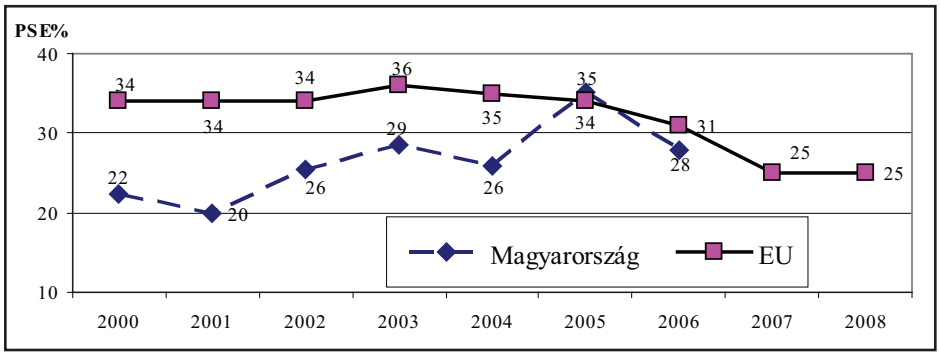
Az előző megállapítások természetesen nem csak a magyar mezőgazdaság támogatásaira vonatkoznak, hanem érvényesek az Európai Unióra és a világ sok más országára is. A termelői támogatottság szintjének mérésére szolgáló *PSE*- (*Producer Support Estimate*, becsült termelői támogatás) mutatószám szerint *2008-ban az EU mezőgazdasági termelőinek bruttó bevétele 25 százalékban támogatásokból*[1] *származott* (2. ábra). Az OECD átlagában ez a mutató 21 százalék volt[2].

[1] A támogatásokba beleértik (a költségvetési kiadások mellett) az ártámogatást (vámok, intervenció stb.) és az átengedett költségvetési bevételeket (adókedvezmények) is.

[2] Mivel 2008-ban (főként az első félévben) a mezőgazdasági termékek világpiaci árai – csakúgy, mint 2007-ben – viszonylag magasak voltak, kevésbé volt szükség a belső árak támogatására, illetve anticiklikus jövedelemtámogatásokra, ezért a támogatottság szintje – a korábbi évekhez képest – jelentősen visszaesett. Ettől eltekintve, a hosszabb távú trend is enyhén csökkenő irányzatot mutat.

2. ábra

Magyarország és az EU PSE-mutatójának alakulása

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályának számításai alapján

A PSE egyik kiegészítő mutatója szerint (*Nominal Assistance Coefficient*, nominális támogatási koefficiens – NAC) 2008-ban a termelők árbevétele az EU-ban (támogatásokkal együtt) 33 százalékkal volt nagyobb annál, mint amire a világpiacon szert tehettek volna. Végül egy harmadik mutatószám (*Nominal Protection Coefficient,* a névleges protekcionizmus együtthatója – NPC) arról tájékoztat, hogy az Unióban a belső termelői árak 12 százalékkal haladták meg a világpiaci árakat. A fogyasztók élelmiszerköltségei – a támogatási rendszer következtében – 2008-ban 10 százalékkal emelkedtek meg a (feltételezett) támogatások nélküli állapothoz képest (*OECD, 2009*).

Tekintve, hogy a PSE-mutatót és társait csak az EU egészére számítják ki, így külön Magyarországra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre a 2004-es csatlakozás óta. Az AKI-ban 2006-ban végzett „nem hivatalos" számítás szerint akkor *a PSE-mutató értéke 28 százalék volt* (*Kovács et al., 2008*), szemben az EU egészének 31 százalékával. Tehát a bevételek arányában mért támogatás az Unió egészében 3 százalékponttal volt magasabb, mint nálunk. Magyarország mezőgazdasági támogatottságának lemaradása (alapvetően a 2004-ben csatlakozott tagországok támogatási rendszerének sajátosságai miatt) – ha kisebb mértékben is, de – még ma is fennáll.

Az EU költségvetéséből 2008-ban 54,1 milliárd eurót irányoztak elő mezőgazdasági és vidékfejlesztési célokra („agrárpiaci intervenció", „közvetlen támogatások" és „vidékfejlesztés" jogcímek alatt). Az összeg 1,7%-os növekedést mutat az előző év előirányzatához képest (*European Commission, 2009*). A növekedés elsősorban az új vidékfejlesztési programok fokozatos bevezetésének tulajdonítható.

A támogatottság alakulása üzemi szinten

A továbbiakban a részletesebb elemzésre és nemzetközi összehasonlításra is módot adó tesztüzemi (FADN) adatbázis alapján, a 2005-2007. évek átlagadatait alapul véve vizsgáljuk a mezőgazdaság támogatottsági helyzetének alakulását.[3]

A tesztüzemi adatbázis több mint 87 ezer gazdaságot, közöttük 5700 társas vállalkozást reprezentál. (Utóbbiak szerény számarányuk ellenére jelentős gazdasági súlyt képviselnek.) Az összes gazdaság évi átlagban 261,5 milliárd Ft támogatás-

[3] A támogatásokra vonatkozó tesztüzemi adatok nem egyeznek meg a korábbi szektorális makroadatokkal, mert a tesztüzemi hálózat nem terjed ki a 2 európai méretegység alatti gazdaságokra, sem a szakmai szervezeteknek, integrátoroknak stb. juttatott támogatásokat nem veszi számba. Itt tehát szükségszerűen kisebb értékekkel találkozunk.

ban részesült (1. táblázat). Ennek 44%-át az egyéni gazdaságok, 56%-át pedig a társas vállalkozások kapták. *Egy gazdaságra átlagosan 3,0 millió Ft éves támogatás jutott*, ami úgy alakult, hogy egy egyéni gazdaság évi 1,3 millió Ft, míg egy társas vállalkozás 25,8 millió Ft támogatásban részesült.

1. táblázat

A tesztüzemi rendszer támogatásai 2005-2007 között (éves átlag)

(M.e.: millió Ft)

	SAPS	Top up	Állattartás utáni tám.	Agrár-körny. gazd. tám.	Beruházási tám.	Egyéb	Összesen
Egyéni gazdaságok	51 417	22 714	12 353	7 662	5 033	15 519	124 764
Társas gazdaságok	50 737	26 228	18 067	16 821	8 787	26 133	164 346
Összesen	102 154	48 942	30 420	24 483	13 820	41 652	261 471

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

Vizsgáljuk meg a támogatások szerepét a jövedelem alakulásában. Jövedelemként a *korrigált adózás előtti eredményt* fogjuk szerepeltetni. A korrekciót az teszi szükségessé, hogy az egyéni és a társas vállalkozások jövedelmezősége közvetlenül nem hasonlítható össze egymással: az egyéni gazdaságok nem számolják el költségként a családtagok munkaidő-teljesítménye után járó indokolt bértömeget (2008-ban az egyéni gazdaságoknál 1 hektárra vetítve 25,9 ezer Ft személyi jellegű ráfordítást számoltak, a társas vállalkozásoknál pedig 83,6 ezer Ft-ot). Az egyéni gazdaságban dolgozó családtagok személyi jövedelmének egy része tehát a könyvelésben kimutatott eredményben jelenik meg. A korrekcióhoz azt a megoldást választottuk, hogy az egyéni gazdaságok könyvelésében a családtagok részére elszámolt személyi ráfordítások (bérek, bérjellegű juttatások és azok közterhei) helyett a minimálbért és járulékait számoltuk el. Ezt összegszerűen egy éves munkaerőegységre (ÉME) vetítve 977 ezer Ft-nak vettük.

A tesztüzemi adatok szerint *a támogatások az adózás előtti eredmény másfélszeresét (153%-át) teszik ki*[4] (2. táblázat). Másképpen fogalmazva: a támogatásoknak csak 65%-a jelenik meg az adózás előtti eredményben. Míg támogatásokkal együtt az egy gazdaságra jutó adózás előtti eredmény 1,9 millió Ft, addig támogatás hiányában közel 1,0 millió Ft *veszteség* adódna. Támogatással együtt minden üzemtípusban pozitív adózás előtti eredmény adódik, de támogatások nélkül egyedül a – az egyébként szerény támogatásban részesülő – kertészeti profilú gazdaságok tudnának ilyen pozíciót felmutatni. Viszonylag kis mértékben haladják meg támogatások a jövedelmet az árunövény-termelő és a vegyes profilú gazdaságokban. Ezzel szemben az állattartó, különösen pedig az ültetvényes gazdaságok jövedelme nagyon jelentős romlást mutatna támogatás hiányában.

[4] A támogatások 5,3%-át kitevő beruházási szubvenciókat itt figyelmen kívül hagytuk, mivel azok jövedelemként nem kerülnek elszámolásra.

2. táblázat

A támogatások aránya a jövedelemhez képest

Tevékenységi típusok	AEE támogatással	Támogatások összege	AEE támogatás nélkül	Támogatás az AEE %-ában
	ezer Ft/üzem			
Árunövény-termelés	2896,3	3747,7	-851,4	129%
Tömegtakarmány-fogyasztó állatok tartása	1253,8	3357,1	-2103,3	268%
Abrakfogyasztó állatok tartása	849,6	1939,5	-1089,9	228%
Ültetvényes gazdálkodás	134,5	851,3	-716,8	633%
Kertészeti gazdálkodás	1646,4	874,4	772,0	53%
Vegyes gazdálkodás	1884,5	3255,7	-1371,2	173%
Összesen	1889,1	2884,8	-995,7	153%

AEE: adózás előtti eredmény

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

Érdekes tendencia figyelhető meg, ha a támogatások jövedelemalakulásban betöltött szerepét az üzemek ökonómiai méretkategóriái szerint vizsgáljuk (3. táblázat). Az egyéni gazdaságok esetében az üzemméret növekedésével párhuzamosan csökken a támogatások aránya az adózás előtti eredményhez képest. A két felső méretkategória üzemei támogatás nélkül is pozitív jövedelmet realizálnának. A társas gazdaságok esetében viszont fordított tendencia érvényesül: minél nagyobb a méret, annál nagyobb a támogatások súlya a jövedelemképződésben. Ez arra enged következtetni, hogy a támogatások mérettől függő növekedése kifejezettebb, mint a méret és a támogatások nélküli jövedelem közötti kapcsolat. Mint a táblázatból látjuk, a legkisebb méretű társas vállalkozások eredménye a támogatásokkal együtt is negatív. Az is kitűnik, hogy míg az egyéni gazdaságok körében a támogatások az adózás előtti eredmény 120%-át tették ki, addig ez az arány a társas vállalkozásoknál 194% volt. Más megközelítésben azt is mondhatjuk, hogy az egyéni gazdaságoknál a támogatások 83 százaléka jelenik meg az adózás előtti eredményben, míg a társas vállalkozások esetében csak 52 százaléka. A maradék támogatási hányad a termelési értéket meghaladó költségek fedezésére fordítódik.

3. táblázat

A támogatások szerepe az üzemi bruttó jövedelem alakulásában

Méretkategóriák (ezer Ft SFH)	AEE támogatással	Támogatások összege	AEE támogatás nélkül	Támogatás az AEE %-ában
	ezer Ft/üzem			
Egyéni gazdaságok				
<=2500	373,0	717,5	-344,5	192%
>2500-7000	4 019,7	3 943,8	76,0	98%
>7000	13 657,3	11 073,1	2 584,2	81%
Összesen	1 127,9	1 357,4	-229,4	120%
Társas gazdaságok				
<=25 000	-1 253,6	1 294,7	-2 548,3	103%
>25 000-80 000	2 589,6	4 500,6	-1 911,1	174%
>80 000	24 761,0	46 799,5	-22 038,5	189%
Összesen	12 764,8	24 709,5	-11 944,7	194%
Mindösszesen	1 889,1	2 884,8	-995,7	153%

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

A hasonló számítások országok közötti összehasonlítás céljára szükségképpen torzítottak lesznek, a családi munkaerő eltérő szerepéből és súlyából adódó bérköltség-elszámolási differenciák miatt. Emellett a termelési szerkezet eltérő súlypontjai (pl. támogatott gabonatermelés, nem támogatott kertészeti termelés) is nagy különbségeket okoznak az országok között. Az adózás előtti eredményhez leginkább közel álló kategória – amely azonos módon kiszámításra kerül az uniós tesztüzemi rendszerben (FADN), de nem mentes az említett torzításoktól – az *üzemi jövedelem* (levezetését lásd a 6. táblázatban). A támogatások szerepét az üzemi jövedelem alakulásában a 4. táblázat mutatja néhány uniós tagországban.

4. táblázat

A támogatások és az üzemi jövedelem aránya néhány EU-tagországban (2006. évi adatok)

	Üzemi jövedelem	Támogatások	Támogatás az üzemi jövedelem %-ában
	euró/üzem		
Németország	36 140	34 923	97
Franciaország	31 312	28 724	92
Olaszország	24 065	6 166	26
Ausztria	28 631	21 098	74
Csehország	23 722	61 555	259
Lengyelország	7 639	3 661	48
Egyesült Királyság	40 218	48 680	121
EU-25	19 365	11 872	61
Magyarország	8 450	11 365	135

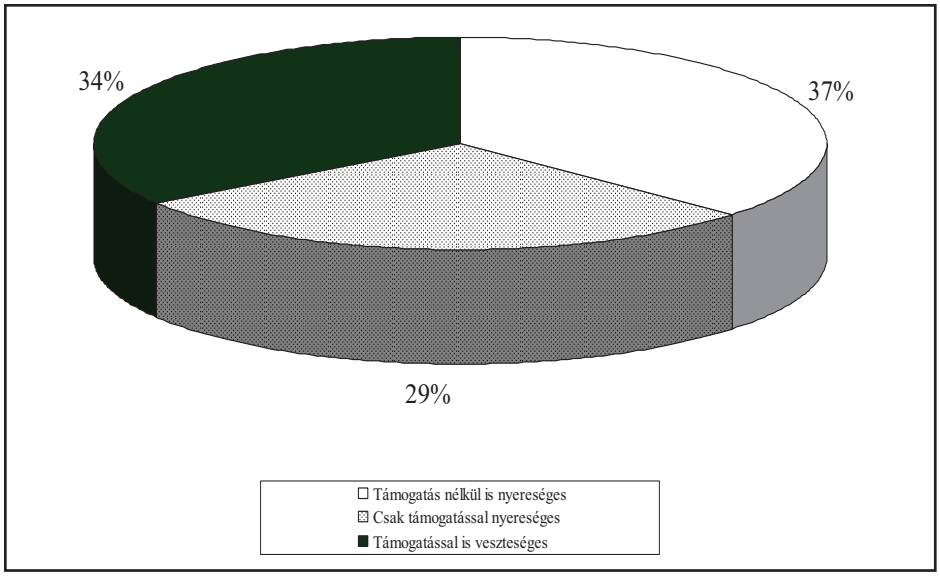
Forrás: saját kalkulációk az FADN Public Database (http://ec.europa.eu/agriculture/rica/database/database.cfm) felhasználásával

Mint látjuk, néhány fejlett nyugat-európai ország mezőgazdasági üzemeinek jövedelme is csaknem teljes egészében támogatásokból származik (Németország, Franciaország), illetve a támogatások nagyobbak az üzemi jövedelemnél (Egyesült Királyság). Az új tagországok között van példa a miénket meghaladó támogatási arányra is (Csehország). Az összes tagország átlagában a támogatások viszont csak a jövedelem 61%-át adják. A mezőgazdaság magas támogatottsági szintje – Magyarországon és számos más helyen – főleg amiatt aggasztó, mert *a támogatásoktól (a „felsőbb" agrárpolitikai döntésektől) való teljes függőség nehezen egyeztethető össze a felelős gazdálkodói szemlélettel.* Arra ösztönözheti a termelőket, hogy ne a piaci változásokhoz való alkalmazkodástól, a versenyben történő helytállástól várják helyzetük javulását, hanem a támogatások szinten tartásáért, illetve növeléséért szálljanak síkra.

Az eddigiekben az átlagértékek elfedték azt a tényt, hogy a csoportokon belül az egyedi adatok között nagy szóródás található. A gazdaságok egyedi vizsgálata alapján kiderül, hogy *37 százalékuk támogatások hiányában is nyereséges*[5] *lenne*, vagyis 63 százalékuk válna veszteségessé. Az egyéni gazdaságok körében 38% lenne képes támogatások nélkül is eredményesen gazdálkodni, míg a társas vállalkozások közül 24%. Más oldalról, még támogatásokkal együtt is veszteséges az üzemek 34%-a. Ez vonatkozik az egyéni gazdaságok 35%-ára és a társasok 27%-ára. Az összes gazdaságra vonatkozóan a 3. ábrán is bemutatjuk a támogatásoknak az eredményességre gyakorolt hatása szerinti megoszlást.

3. ábra

A gazdaságok számának megoszlása a támogatások eredményességre gyakorolt hatása szerint

Forrás: saját ábra az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

[5] A nyereségességet itt is a korrigált adózás előtti eredménnyel mértük.

A támogatások felhasználásának becslése

Logikailag vizsgálva a támogatások felhasználási lehetőségeit, azokat a gazdaság fejlesztésére (a vagyon gyarapítására, az eszközök korszerűsítésére), a tulajdonosok, alkalmazottak személyes fogyasztására (ideértve a későbbi fogyasztást szolgáló külső befektetéseket is), továbbá a (bérköltség nélküli) működési költségek fedezésére (veszteség-kiegyenlítésre) lehet felhasználni.[6] Nyilvánvaló, hogy a gazdálkodás eredményességétől függően a fenti célokra fordított összegek más-más arányt képviselnek: egy magas jövedelmezőséget felmutató gazdaságban minden célra viszonylag bőségesen juthat a forrásokból, míg egy másik, támogatásokkal is veszteséges üzem nemcsak fejlesztésre nem képes, hanem folyó költségeit is csak részlegesen tudja fedezni bevételeiből, köztük a támogatásokból.[7]

Az 5. táblázat bemutatja a gazdaságok jövedelmi csoportjaihoz (I-II-III.) logikailag társítható támogatás-felhasználási lehetőségeket. Utóbbiak alapján a gazdaságok tovább kategorizálhatók fejlődési kilátásaik szerint (prosperáló, feltörekvő, csődközeli stb.).

5. táblázat

A támogatások felhasználási lehetőségei a gazdaságok eltérő jövedelmi csoportjainál

I. TÁMOGATÁS NÉLKÜL IS NYERESÉGES	II. CSAK TÁMOGATÁSSAL NYERESÉGES	III. TÁMOGATÁSSAL IS VESZTESÉGES
Az üzem a támogatásokat – *fejlesztésre és/vagy* – *fogyasztásra/külső befektetésre* fordítja. ÜZEMCSOPORTOK *Prosperáló:* + FE(jlesztés) + FO(gyasztás) *Feltörekvő:* + FE - FO *Fenntartó/kivonuló:* - FE + FO	Az üzem a támogatásokat – *a költségek fedezetére* továbbá – *fejlesztésre és/vagy fogyasztásra* fordítja. ÜZEMCSOPORTOK *Költségfedező:* - FE - FO *Túlélő:* + FE - FO *Felélő:* - FE + FO	Az üzem a támogatásokat – *a költségek részleges fedezetére* fordítja. ÜZEMCSOPORTOK *Vegetáló:* a veszteség kicsi *Csődközeli:* a veszteség nagy

Magyarázat:

+ FE: a fejlesztés túlmegy az eszközök egyszerű pótlásán (a nettó beruházás pozitív);

- FE: a fejlesztés legfeljebb az elhasználódott eszközök pótlására korlátozódik (a nettó beruházás negatív vagy nulla);

+ FO: a fogyasztás magas: az egy éves munkaerőegységre jutó személyi jövedelem nagyobb az átlagosnál;

- FO: a fogyasztás mérsékelt: az egy éves munkaerőegységre jutó személyi jövedelem kisebb/egyenlő az átlaggal;

a veszteség kicsi: a korrigált adózás előtti eredmény (veszteség) nagyobb az átlagosnál;

a veszteség nagy: a korrigált adózás előtti eredmény (veszteség) kisebb/egyenlő az átlaggal.

Forrás: saját összeállítás Keszthelyi Szilárd (AKI Vállalkozáselemzési Osztály) közreműködésével

[6] Természetesen a választás nem teljesen szabad a gazdálkodó részéről. Például a fejlesztésre kapott támogatást kötelező az előírt (vállalt) beruházás céljára fordítani, de a jelenlegi támogatási rendszerben a szubvenciók többségére nem vonatkoznak ilyen kötöttségek.

[7] Vegyük figyelembe, hogy az üzemek jövedelme már nem tartalmazza a korábban említett, más piaci szereplőkhöz elszivárgó támogatásokat, mert azok – az időbeli csúszásoktól eltekintve – már megjelentek a megnövekedett költségekben, illetve a lecsökkent bevételekben.

I. A gazdaság támogatás nélkül is nyereséges:

• *Prosperáló gazdaságok:* az eredmény fejlesztésre és átlagon felüli személyi jövedelemre (fogyasztásra) is fedezetet biztosít.

• *Feltörekvő gazdaságok:* a fejlesztés részben a személyi jövedelmek rovására történik (utóbbiak nem érik el az átlagos szintet).

• *Fenntartó/kivonuló gazdaságok:* a fejlesztés visszaszorul, de a személyes fogyasztás szintje átlag feletti (ez a stratégia általában az idősebb, a termeléssel felhagyni szándékozó egyéni gazdálkodókra jellemző, de egyéb speciális esetekben is jelentkezhet).

• A I: csoportban is előfordulhatnak *költségfedező gazdaságok*, de ez inkább a II. csoportra jellemző.

II. A gazdaság csak támogatással nyereséges:

• *Költségfedező gazdaságok:* a támogatások elsősorban a költségeket ellentételezik, sem fejlesztésre, sem átlagos fogyasztásra nem jut pénz.

• *Túlélő gazdaságok:* a fő cél az üzem fennmaradásának biztosítása, ezért fejlesztésre még a fogyasztás visszaszorítása árán is biztosítanak forrásokat.

• *Felélő gazdaságok:* hasonlóan a fenntartó/kivonuló típushoz, a fogyasztás prioritása még a vagyonfelélés veszélyét vállalva is érvényesül.

• Bizonyos feltételek mellett (támogatás nélkül kis veszteség és nagy összegű támogatások) ebben a csoportban is találkozhatunk *prosperáló gazdaságokkal.*

III. A gazdaság támogatással is veszteséges:

• *Vegetáló gazdaságok:* a veszteség mérsékelt, a gazdaság életképessége veszélyeztetett.

• *Csődközeli gazdaságok:* a veszteség nagyobb az átlagosnál, komoly beavatkozás nélkül a gazdaság felszámolása valószínű.

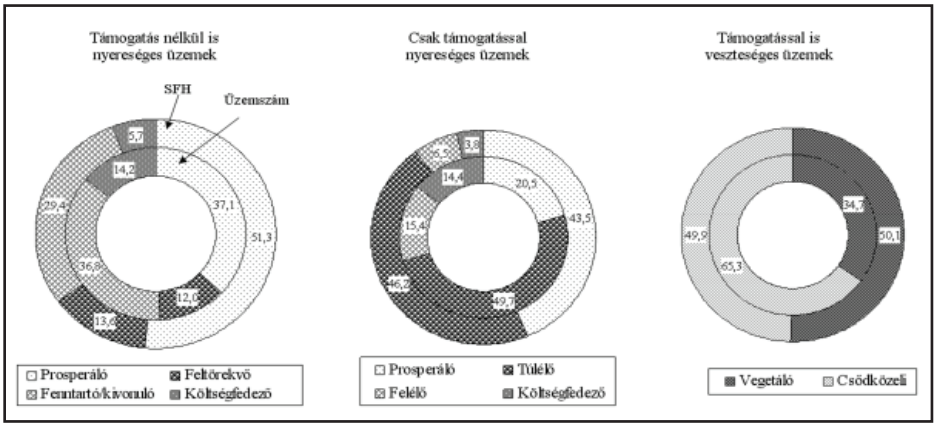
A három főcsoporton belül a kategóriák arányát a 4. ábra mutatja be. A jobb megítélés kedvéért a belső gyűrű az üzemszámok, míg a külső gyűrű a standard fedezeti hozzájárulás (SFH, a gazdasági teljesítőképesség mérőszáma) alapján számított arányokat mutatja. Az *I. támogatás nélkül is nyereséges* csoportban 37%-ot tesz ki a prosperáló gazdaságok számaránya. A gazdasági teljesítőképesség alapján viszont 51%-ra nő a részesedésük. Ebben a csoportban meglepő, hogy a fenntartó/kivonuló (tehát a fejlesztésben nem jeleskedő, de a fogyasztást átlag fölött tartó) gazdaságok 37%-kal (az SFH alapján 30%-kal) képviseltetik magukat. A maradékot a költségfedező és a feltörekvő gazdaságok teszik ki (a gazdasági teljesítőképesség alapján az utóbbiak, míg a létszám alapján az előbbiek vannak erőteljesebben képviselve). Figyelemre méltó, hogy viszonylag kicsi a költségfedező gazdaságok aránya, ahol tehát nem történik fejlesztés és egyidejűleg a személyi jövedelem is az átlag alatti.

A *II. csak támogatással nyereséges* üzemek között legnagyobb arányban (50, illetve 46%) a túlélést megcélzó, tehát – a szerény jövedelem ellenére is – a fejlesztést preferáló gazdaságok jelennek meg. Az ide tartozó vállalkozások egyötöde (az SFH alapján azonban 44-a) a prosperáló kategóriába sorolható. Vagyonfelélő gazdálkodást folytat a gazdaságok 15 (7) százaléka. A támogatásokat a költségek fedezésére fordítja 14 (4) százalék.

Végül, a *támogatással is veszteséges* gazdaságok kétharmada a csődközeli, egyharmada pedig a vegetáló kategóriába esik. (Az SFH alapján közel fele-fele arányú a megoszlás.)

4. ábra

Az üzemkategóriák arányai (%)

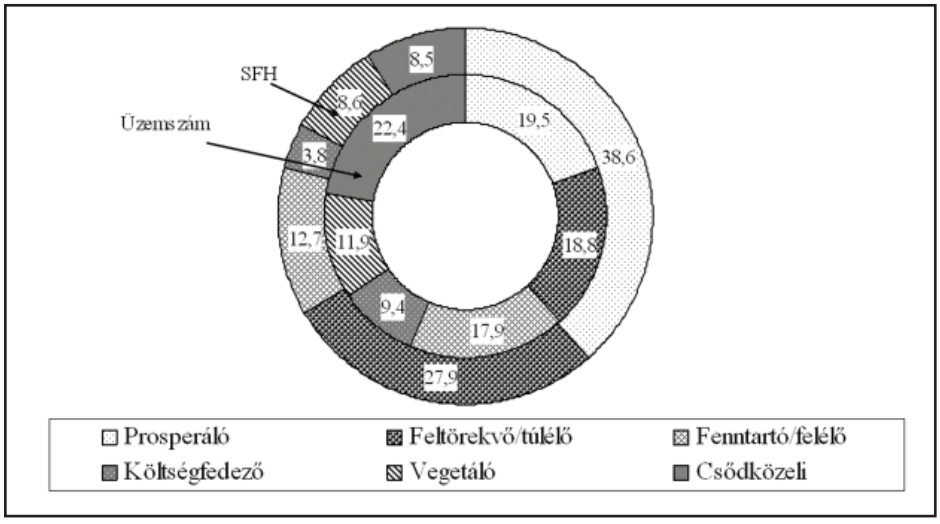

Forrás: saját ábra az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

Jó áttekintést kapunk a gazdaságok fejlődési kilátások szerinti összetételéről, ha a jövedelmi csoportok mellőzésével történik a kategorizálás (lásd 5. ábra).

5. ábra

A mezőgazdasági üzemek összetétele a fejlődési kilátások szerint (%)

Forrás: saját ábra az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

Mint látjuk, *a gazdaságok 20%-a* – amely csoport azonban *39%-os gazdasági potenciált* képvisel – *a prosperáló kategóriába tartozik*. A másik, még reményteljesnek tekinthető csoportot a *feltörekvő/túlélő* gazdaságok képviselik. Számarányuk 19, SFH szerinti arányuk 28 százalék. *A két reményteljes csoport összegzett aránya 39%, illetve 67%*. A negatív oldalon a *vegetáló és a csődközeli gazdaságok számaránya együttesen 34%, gazdasági potenciál szerinti aránya 17%*. Sajnos, ebből a jövőben várható csődök elszomorítóan nagy száma következik. A köztes helyzetben levő mezőgazdasá-

gi vállalkozások (költségfedező, fenntartó/felélő) szám szerint 34%-os, potenciális teljesítményük alapján pedig 17%-os részesedést képviselnek.

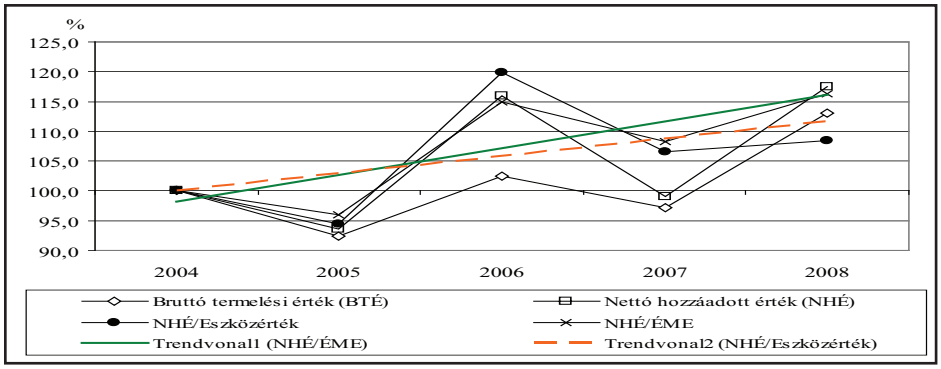
Mindezek alapján kijelenthető, hogy – figyelembe véve a magyar mezőgazdaság, illetve az ország számos hátrányos jellemzőjét[8] – a vizsgált időszak (közös) agrárpolitikája – és hangsúlyosan *a támogatáspolitika – meghatározó volt a hazai mezőgazdaság fejlődése szempontjából. Eredménynek tekinthető, hogy a termelési potenciál 2/3-át képviselő gazdaságok – bár ezek számszerű kisebbségben vannak – képesnek tűnnek a versenyben való helytállásra.* Remélhetőleg ez a szerep vár a ma még nem egyértelműen besorolható köztes gazdaságok többségére is. Ugyanakkor az is világos, hogy *a jelenlegi támogatási rendszer nem segítette elő – sőt, valószínűleg egyenesen gátolta – a hatékonyabb üzemi struktúra kialakulását.*

AZ EREDMÉNYESSÉG ÉS A JÖVEDELEMBIZTONSÁG ALAKULÁSA

Az Európai Unióhoz történő csatlakozást követően *a magyar mezőgazdaság jövedelmezősége és hatékonysága kedvezően változott.* A termelésre, jövedelmezőségre vonatkozó adatsorok reálindexei – éves ingadozásokkal ugyan, de – növekvő trendet képviselnek (6. ábra). Az egy hektárra jutó *bruttó termelési érték 2004-2008 között változatlan árakon 13%-kal növekedett, míg a nettó hozzáadott érték 17%-kal lett magasabb.* Az egységnyi eszközértékre jutó nettó hozzáadott érték 8%-kal emelkedett. *A munkatermelékenység (NHÉ/ÉME) növekedése elérte a 16%-ot* (igaz, hogy a kedvezőtlen termelésszerkezeti változások miatt a mezőgazdasági foglalkoztatás visszaesett). Nem lehet ugyan kijelenteni, hogy az említett pozitív fejlemények egyértelműen az agrárpolitikának, illetve a támogatásoknak köszönhetők (különösen pedig azt nem, hogy a fejlődés nem lehetett volna még sokkal impozánsabb), de bizonyos, *hogy a termelés ösztönzésében, a megvalósult fejlesztések finanszírozásában, a minőségi kínálat növelésében a KAP és a nemzeti agrárpolitika is fontos szerepet játszott.*

6. ábra

A reálértéken számított eredményességi mutatók változásának indexei* (2004=100%)

*Az éves indexeket összekötő görbék mellett berajzoltuk két mutató (NHÉ/ÉME, NHÉ/Eszközérték) alakulásának lineáris trendvonalát is.

Forrás: saját ábra az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

[8] Többek között az előnytelen üzemstruktúrára, a zavaros birtokpolitikai helyzetre, a szerződéses fegyelem hiányára, a gyenge termelői összefogásra, a korrupcióra és a kiterjedt feketegazdaságra gondolhatunk (részletesen lásd: *Popp J. – Potori N. – Udovecz G. – Csikai M. szerk., 2009*).

Az *ökonómiai mutatók* fejlődése ellenére a magyar mezőgazdaság ezen a téren *jelentős lemaradásban van nyugat-európai vetélytársaival szemben* (sőt, esetenként kelet-európai összevetésben is van behoznivaló). Ez a helyzetkép rajzolódik fel a tesztüzemi eredmények nemzetközi összehasonlítása alapján is (6. táblázat). (Az összehasonlítást nehezíti, hogy az EU-s mutatószámok csak késéssel állnak rendelkezésre. Így az adatok Magyarország esetében 2008-ra vonatkoznak, míg a többi tagországnál 2007. évi előzetes adatok szerepelnek.)

6. táblázat

Tesztüzemi eredménymutatók nemzetközi összehasonlításban

Országok / Mutatók	Franciaország	Olaszország	Ausztria	Lengyelország	EU-15[1] átlag	EU-25[1] átlag	Magyarország[2]
EUR/ha							
Bruttó termelési érték	1 887,0	3 490,5	2 178,8	1 582,5	2 187,5	1 996,8	1 524,7
– Folyó termelő felhasználás	1 092,2	1 391,7	1 184,1	905,3	1 158,5	1 085,1	1 049,3
– Értékcsökkenés	312,2	388,5	444,8	209,1	275,7	254,5	154,5
+ Folyó támogatások és adók egyenlege	331,9	362,3	654,2	207,6	347,7	319,7	254,6
= Nettó hozzáadott érték	814,4	2 072,5	1 204,1	675,7	1 101,1	977,0	575,5
– Idegen erőforrások költségei[3]	312,7	415,0	163,8	90,0	327,7	290,0	281,6
Ebből: bérek	129,0	324,3	44,7	63,0	173,6	160,5	188,6
+ Beruházási támogatások és adók egyenlege	14,7	8,3	- 64,0	- 14,7	3,3	3,0	13,5
= Üzemi jövedelem[4]	516,5	1 665,8	976,3	571,1	776,7	690,0	307,5
Üzemi bruttó jövedelem[5]	645,5	1 990,1	1 021,0	634,0	950,3	850,5	496,1
Üzemi bruttó jövedelem/ÉME	26 137,7	23 725,5	21 568,6	6 296,6	21 751,9	17 351,3	13 620,2

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai az FADN Public Database (http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica), felhasználásával

[1] Németország nélkül (adathiány)

[2] 1 EUR = 251,25 Ft

[3] Az idegen munkaerő bér- és társadalombiztosítási költsége, föld, épület bérleti díja, fizetett kamatok

[4] Mivel a költségek között nem kerül levonásra a családi munkaidő-felhasználás bérköltsége (illetve ez a kategória nem is értelmezhető), sem a családi tulajdonban levő föld és tőke költsége, ezért a mutató csak fenntartásokkal alkalmas családi és társas vállalkozások egymással való összehasonlítására vagy együttes vizsgálatára

[5] Az előző mutató „hibáinak" részbeni korrigálására itt az alkalmazotti bér- és társadalombiztosítási költségek nincsenek levonva (az EU-FADN-ben nem használatos mutató)

Magyarországon az egy hektárra jutó bruttó termelési érték 76,4%-a, a folyó termelő felhasználás pedig 96,7%-a az EU-25 átlagának. A költséghatékonyságot tekintve Magyarországon 79 eurócent ráfordításból állítanak elő 1 euró termelési értéket, ezzel szemben az EU-25 átlaga 67 eurócent. Ebben mind a relatíve magas ráfordításárak hatása, mind a ráfordítások felhasználásának rossz hatékonysága megnyilvánul (*Keszthelyi – Pesti, 2009*).

A bruttó termelési értékből levonva a folyó termelő felhasználást, az értékcsökkenési leírást (ez utóbbi – egy hektárra vetítve – Magyarországon 60,7%-a az EU-átlagnak), valamint a folyó támogatások és adók egyenlegét, a nettó hozzáadott értéket kapjuk. Ez Magyarországon 575,5 euró/ha, szemben az Európai Unió 977,0 eurós hektáronkénti átlagával. Hazánk lemaradása 42%-os mértékű. A nettó hozzáadott értékben mutatkozó különbségeket nem utolsósorban az adókkal csökkentett támogatások eltérő mértéke okozza. Utóbbiak Magyarországon hektáronként mindössze 79,6%-át teszik ki az unióbeli átlagnak.

Ismét utalunk arra, hogy az üzemi jövedelem mutatója a tulajdon- és munkajogi eltérések miatt csak korlátozottan alkalmas a Magyarország és az EU-tagországok közötti összehasonlításra. (A hektárra vetített magyar bérek pl. azért vannak egy szinten az unióbeli átlaggal, mert Magyarországon a társas gazdaságok kizárólag idegen munkaerőt alkalmaznak, s ezek bére növeli a mutató értékét. Ezzel szemben az EU-tagországok többségében a családi munkaerő dominál, amellyel kapcsolatban bérköltség nem jelentkezik.) A realitásokat jobban tükrözi az üzemi bruttó jövedelem, amelynek számítása során az alkalmazotti bér- és társadalombiztosítási költségeket nem vonjuk le a termelés értékéből. Az *üzemi bruttó jövedelem egy hektárra jutó értéke 1,3-szoros eltérést mutat az EU javára* (az üzemi jövedelemnél 1,7-szeres a különbség).

A munkatermelékenységet tekintve érdemes megjegyezni, hogy Magyarországon egy főfoglalkozású munkaerő átlagosan 15 800 euró hozzáadott értéket állít elő. Az EU-25 átlaga ezzel szemben 19 929 euró (a magyar adat 126%-a), míg a régi tagországok (EU-15) átlaga több mint másfélszerese (25 200 euró) a magyar értéknek.

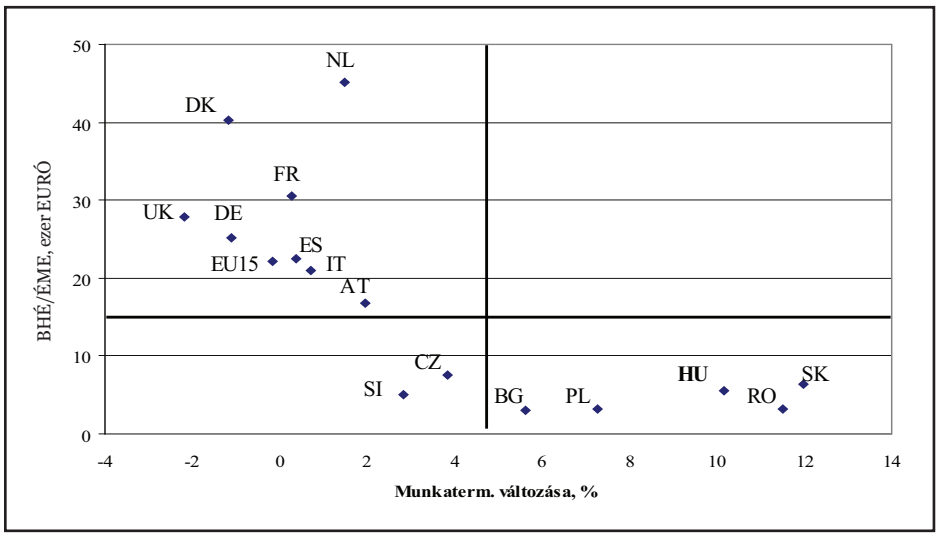
Bizonyos közeledés azonban tetten érhető, ha Magyarország és a nyugat-európai országok mutatóit dinamikusan vizsgáljuk. Ezt igazolja a 7. és a 8. ábra is, amelyek a munkatermelékenység, valamint a területi hatékonyság elért szintjét az időbeli változás ütemének függvényében mutatják. A négy mezőre osztott ábra bal felső részében a vizsgált mutató tekintetében magas szintet elért, de már lassúbb fejlődési dinamikát felmutató országok találhatók. A jobb alsó mezőt – ahová Magyarország is esik – viszont az alacsony szintet magukénak tudó, ámde viszonylag gyors fejlődést produkáló országok bérlik. Magyarország elhelyezkedése tehát a *felzárkózási tendenciára* utal. A munkatermelékenység növekedését tekintve hazánk fejlődési üteme az elmúlt időszakban az élmezőnyben volt, míg a területi hatékonyság (BHÉ/ha) változása lassúbb az élenjárókhoz viszonyítva.

Ami az agrárpolitika további fontos célkitűzését, a *jövedelembiztonság* növelését illeti, a közvetlen támogatások – önmagukban – mérséklik a kockázatot, mert a gazdálkodói jövedelmek egy jelentős összetevője rendszeresen, fix összegben rendelkezésre áll. A növekvő szerepű vidékfejlesztési támogatások között is számos elem található, amely a jövedelem-stabilizáció irányában hat. Ilyenek a termelői közösségeknek nyújtott támogatások, a minőségbiztosítást és az állatjólétet szolgáló támogatások, a diverzifikációs támogatások stb. Egyidejűleg azonban a jövedelem „piaci része" kockázatosabb lesz az árszabályozás visszaszorulása, a nagyobb világpiaci kitettség, az éghajlatváltozás stb. miatt.

Eltérő a jövedelemingadozás mértéke attól függően is, hogy országos/régiós szinten vagy egyedi üzemek szintjén vizsgáljuk-e a kérdést. Aggregált szinten az átlag elfedi az egyes gazdaságok jövedelmezőségének erős kilengését, ami még az olyan időszakokban is kifejezett lehet, amikor az átlagszámok egyenle-

7. ábra

Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték és annak változása

Megjegyzések:

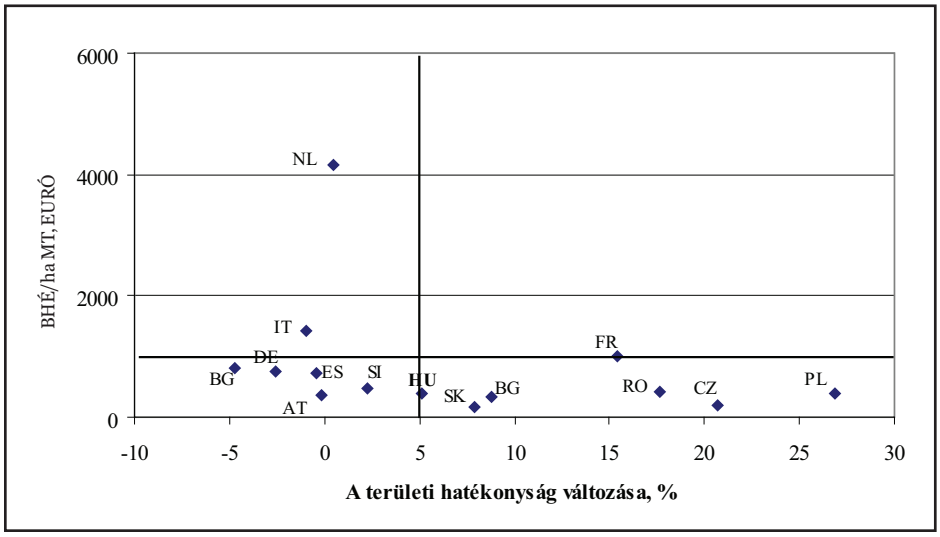
Munkatermelékenység (BHÉ/ÉME): az egy éves munkaerőegységre jutó bruttó hozzáadott érték 2006-2008. évek közötti átlaga.

A munkatermelékenység változása: az éves átlagos változás a 2000-2002. évek átlaga és a 2006-2008. évek átlaga között.

Forrás: saját ábra az EUROSTAT adatbázisa alapján

8. ábra

Az egy hektárra jutó bruttó hozzáadott érték és annak változása

Megjegyzések:

Területi termelékenység (BHÉ/ha): az egy hektárra jutó bruttó hozzáadott érték 2005-2007. évek közötti átlaga.

A munkatermelékenység változása: az éves átlagos változás a 2000-2003. évek átlaga és a 2005-2007. évek átlaga között.

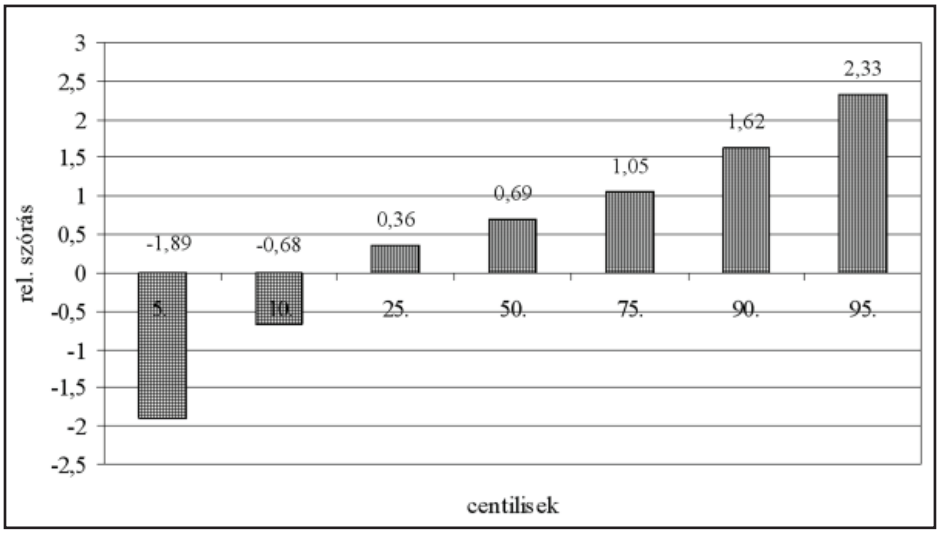
Forrás: saját ábra az EUROSTAT adatbázisa alapján

tes fejlődést tükröznek. Ha azonban az egyedi gazdaságok adatait vizsgáljuk, akkor láthatóvá válnak a felszín alatti erős turbulenciák.

A tesztüzemi rendszer azonos gazdaságainál például a jövedelmezőségi mutató (egy éves munkaerőegységre jutó nettó hozzáadott érték) relatív szórása 2004-2007 között nagyon erősnek mutatkozott. A 9. ábrán a medián (50. centilis) 0,69-es relatív szórása arra utal, hogy a vizsgált négy évben *a gazdaságok felénél a jövedelmezőség szórása meghaladta az átlagérték 69 százalékát*. Egynegyedük esetében (75. centilis) a jövedelmezőség szórása nagyobb volt az átlagértéknél (105%). A hatékony kockázatkezelés, a jövedelemingadozás mérséklése terén bőven akad tehát tennivaló, s ebben a vonatkozásban a támogatások szerepét nem szabad túlértékelni.

9. ábra

A jövedelmezőség szóródása azonos gazdaságok esetén (2004-2007)

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai alapján

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) European Commission (2002): Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Mid-Term Review of the Common Agricultural Policy. COM(2002) 394 final, Brussels – (2) European Commission: Budget 2009. http://eur-lex.europa.eu/budget/data/LBL2009_VOL4/EN/Vol4.pdf – (3) Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2009): A tesztüzemi információs rendszer 2008. évi eredményei. Agrárgazdasági információk 3. sz., AKI, Budapest – (4) Kovács G. et al. (2008): Az agrártámogatások hasznosulása. Agrárgazdasági Tanulmányok 2. sz., AKI, Budapest – (5) OECD (1996): Factors Conditioning the Transfer Efficiency of Agricultural Support. Paris – (6) OECD (2009): Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring And Evaluation. Paris, Kézirat – (7) Popp J. – Potori N. – Udovecz G. – Csikai M. (szerk.) (2009): A versenyesélyek javításának lehetőségei a magyar élelmiszergazdaságban – Alapanyag-termelő vagy nagyobb hozzáadott-értékű termékeket előállító ország leszünk? Magyar Agrárkamara és Szaktudás Kiadó Ház, Budapest